

УДК 323.3.

Зархіна М.О.

Харківський національний юридичний
університет ім. Ярослава Мудрого

ПРЕКАРИАТ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ФЕНОМЕН: У ЧОМУ ЗАГРОЗИ?

Розглядається поняття прекаріату, його зміст як соціально-економічного та політичного явища, пояснюються причини його виникнення, основні характеристики, країнові особливості. З'ясовуються причини та наслідки існування й функціонування прекаріату у різних державах світу та в Україні, зокрема. Виявляються загрози, що виникають у процесі прекарізації та пов'язані з ним ризики.

Ключові слова: суспільство, клас, соціальний шар (прошарок), прекаріат, процес прекарізації.

Зархина М.А.

ПРЕКАРИАТ КАК СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ ФЕНОМЕН: В ЧЕМ УГРОЗЫ?

Рассматривается понятие прекариата, его содержание как социально-экономического и политического явления, объясняются причины его возникновения, основные характеристики, страновые особенности. Выясняются причины и последствия существования и функционирования прекариата в разных странах мира и в Украине, в частности. Выявляются возникающие угрозы в процессе прекаризации и связанные с ним риски.

Ключевые слова: общество, класс, социальный слой, процесс прекаризации.

Zarkhina M.

PRECARIAT AS A SOCIO – POLITICAL PHENOMENON: IN WHAT ARE THREATS?

The article discusses the concept of precariat, its content as a socio-economic and political phenomenon, explains the reasons for its emergence, the main characteristics, countries' features. The causes and consequences of the existence and functioning of precariat are elucidated in different countries of the world and in Ukraine, particularly. Emerging threats are detected in the process of precarization and the risks associated with it.

Keywords: society, class, social layer, process of precarization.

На проблему соціальної нерівності, що досягла в сучасному глобалізованому світі фантастичних масштабів, коли 50% загальносвітового багатства належить «елітному» 1% найбагатших людей, а решті людства – лише близько 5% глобальних статків, звертало увагу багато дослідників. Це дозволило П'єру Бурдьє дійти висновку про те, що йде процес формування нового суперкласу як «гробаря буржуазії». І цю роль, імовірно, може виконати прекаріат¹.

Прекаріат – соціальна група, верства, шар, прошарок чи клас? Питання поки що відкрите. Серед дослідників, які так чи

інакше торкалися проблеми прекаріату у різних аспектах, можна назвати перш за все Г. Стендінга, Р. Сеймура, Н. Лукіну, Ж. Тощенка, а також вітчизняних дослідників В. Кременя, В. Ткаченка, О. Гришнову, О.Бринцеву, І. Суровцеву, С. Бубняк, А. Колота та інших. Водночас маємо зазначити, що дослідженню цієї проблеми в Україні ще замало приділяють увагу політологи та соціологи.

Описуючи прекаріат як соціально-економічне явище та пояснюючи походження цього терміна, дослідники посилаються перш за все на П'єра Бурдьє, німецького соціолога Ульріха Бека та англійського економіста та соціолога Гая Стендінга. Загальновизнаним є факт уведення в науковий обіг терміна «прекаріат» професором соціології Мюнхенського університету У. Беком.

Якщо сьогодні ми у політичному дискурсі ще можемо почути термін «буржуазія», то термін «пролетаріат» вже досить

© Зархіна М.О., 2017.

¹ Поняття «прекаріат» – неологізм, утворений із двох слів: precarious (у перекладі з англійської «нестабільний», «нестійкий», «негарантований») і «пролетаріат».

рідко вживаний. Згідно з марксистським визначенням, робітничий клас – це сукупність людей, яка залежить від заробітної плати і відсторонена від власності на засоби виробництва, то ж певною мірою можна говорити про наявність класів і сьогодні. Але цього недостатньо для описання сучасної структури суспільства, оскільки відносини у сфері виробництва більше не визначають соціальний статус громадян, і взамін поняття «пролетаріат» усе частіше використовується поняття «прекаріат», який визначається як соціальний прошарок з нестійким соціальним і економічним становищем, тимчасова зайнятість (або відсутність роботи) яких є постійною. Він формувався поступово, адже люди, зайняті тимчасовою чи сезонною роботою були завжди, але як цілі групи, кількість яких зростала і географічно поширювалась, почали складатися під впливом ідей і політики неолібералізму у 1960-1970-ті роки [1].

Г. Стендінг дослідженню прекаріату як незахищеному та нестабільному суспільному шару, продукту соціальної маргіналізації, головна проблема якого полягає у відсутності якоря стабільності, присвятив книгу «Прекаріат: новий небезпечний клас». У ній він навіть присвоює йому статус «світового класу» [2, с. 10].

Процес глобалізації – потужний фактор дестабілізації соціально-трудової сфери, зниження ролі у ній держави. Глобальна ринкова економіка принесла мільйонам людей на планеті невпевненість у майбутньому, і в першу чергу, – прекаріату. Останній ще не має власного голосу, своєї програми, але він уже усвідомлює, що є не «ущемленим середнім класом» (squeezed middle), не «нижчим класом» (underclass) і не «найбіднішим робочим класом» (lower working class) [2, с.7]. У нього вже є всі підстави формулювати певні вимоги, і вони, як це не парадоксально, не у створенні робочих місць і збільшенні видів роботи, а у вимогах свободи міграції та визначенні універсального базового доходу. 1 травня 2001 р. у Мілані відбувся перший загальноєвропейський марш світового прекаріату – так званий «Європершотравень». Після перших виступів молодих західноєвропейських демонстрантів «Європершотравень» набув глобального характеру і сягнув кордонів Японії. Прикладом цьому є те, що Г. Стендінг слушно звернув увагу на те, що старі профспілки, які сповідували традиції тред-юніонізму (розв'язання проблем «незахищеної праці» за рахунок збільшення ста-

більних робочих місць, довгострокових гарантій зайнятості з привабливими привілеями), вже не мали того впливу, який ще інерційно діяв до початку 2000-х років. Саме глобалізаційні процеси сприяли перетворенню усвідомлення конкурентно-ринкового курсу як європоцентристського на інтернаціоналізацію проблеми: у демонстраціях прекаріату все частіше беруть участь мігранти та представники гендерних меншин [2, с.10-11].

Ті, хто бере участь у парадах «Європершотравня», – це лише верхівка прекаріату, більшість відчуває страх і невпевненість [2, с.14-15], накопичуючи почуття гніву, що загрожує вилитись у різні форми протесту, у долученні до протестних лав, очолюваних популістськими правими/лівими демагогами.

В умовах диктату глобалізованої ринкової економіки із перемогою неоліберального курсу як загальної моделі розвитку, що на думку його представників – соціал-економістів, за допомогою гнучкого регулювання ринку зайнятості (з неминучим зниженням рівня зайнятості, рівня заробітних плат) та змін у системі перенавчання робітників всередині фірм сприятиме збереженню капіталовкладень та робочих місць, зростала кількість людей із незахищеною формою зайнятості [2, с.18-19], – прекаріату.

Прекаріат, на відміну від пролетаріату, який складається переважно з робітників з тривалою стабільною зайнятістю, фіксованим робочим днем і певними можливостями робітників просуватися кар'єрними сходами, бути членами профспілок, укласти колективну угоду з роботодавцями, може не знати свого роботодавця та своїх колег у фірмі чи то підприємстві, не мати фіксованої зарплати. Тому прекаріат важко віднести до середнього класу, це – «неформали», він, на думку Г. Стендінга, перебуває ще у процесі становлення [2, с.20]. Поки у світі існують старі класи, зазначає Г. Стендінг, можна виділити сім груп. У соціальній ієрархії на вищому щаблі знаходиться найбагатша меншість – еліта, за нею слідує саларіат² зі стабільною повною трудовою зайнятістю, зосереджений здебільшого у великих корпораціях, урядових закладах та органах державного управління, за ним – група «кваліфікованих кадрів», яка має певні навички, що дозволяє їм достатньо заробляти і не мати потреби у повній зайнятості на якомусь одному підприємстві. Дещо нижче на схо-

² Від англ. salary – зарплата, посадовий оклад.

динці, з точки зору отримання доходів, знаходиться кістяк старого «робітничого класу», кількість якого дедалі зменшується, а з ним зменшується й чуття соціальної солідарності у промислових робітників. Ще нижче – прекаріату і поряд із ним – велика кількість безробітних і окрема група соціально знедолених, залежної від подачок суспільства. Прекаріат має класові характеристики, але поки що не є класом «для себе» подекуди через те, що його представники не здатні контролювати технологічні сили, з якими вони зіштовхуються [2, с.21, 22, 23, 39]. На відміну від пролетаріату, прекаріат не має відносин суспільного договору, що забезпечують гарантії праці в обмін на субординацію та певну лояльність, а без такого договору цей клас (або протоклас [1]) стоїть окремо. У різних країнах поняття прекаріату має різні відтінки. Так в Італії прекаріат означає більше, ніж люди, які отримують низький дохід, у Німеччині цим терміном описують не лише тимчасових робітників, а й безробітних, у Великій Британії гнучкість ринку праці спричинила падіння «некваліфікованих» зарплат і поширення неповної зайнятості [3, с. 235-236]. Процес прекарізації можна трактувати як поширення багатоманітних форм нестандартної зайнятості і, водночас, як суспільне явище, що пов'язане зі збільшенням прошарку людей, які відчують хиткість, ненадійність свого соціального буття; прекаріат – це економічно активне населення, яке не має можливості реалізувати своє право на гідну працю [4, с.5-6].

Загальними факторами поширення процесу прекарізації, який трансформує соціальну стратифікацію суспільства, є такі: інформаційна ринкова економіка, неоліберальна ідеологія, глобалізація ринку праці, комодифікація (товаризація, уречевлення, перетворення на об'єкт купівлі-продажу) усього (в т.ч. системи освіти (як приклад, закриття у 2010 р. філософського факультету в британському університеті Мідлсекса [2, с.229]), подальша соціально-економічна поляризація – усе це є основними факторами збільшення кількості прекаріату. Це живить, з одного боку, протестний потенціал на різних рівнях соціальної стратифікації, який здатний перетворитися на горючу суміш, що використовують нечисті на руку політичні ділки та фінансово-бізнесові магнати у своїх корисливих інтересах, а з іншого – сприяє, на наш погляд, поступовому і поки що повільному формуванню елементів нової ідеї, а потім і ідеології справедливого

суспільства. І саме прекаріат, який уособлює найманих працівників з обмеженими політичними, громадянськими та соціальними правами, з непевним майбутнім та ненадійною професійною самоідентифікацією, може усвідомити себе як клас «для себе» і, можливо, виконати роль пролетаріату в майбутній соціальній революції у разі усвідомлення ним власних інтересів, які збігаються з інтересами усього суспільства. А ідеологи знайдуться – може саме у саріаті. Історія неодноразово доводила, що це можливо, оскільки є різниця між «класовою детермінацією» і «класовою позицією» [5].

Загрозу становить не лише перетворення багатомільйонного прекаріату зі «класу в собі» на «клас для себе», що може закінчитися «політикою пекла», а й відсутність нової сформованої «політики раю» та відповідного представництва цього класу в особі окремих політиків і неурядових організацій з певними програмами й стратегіями [2, с.6].

Проблема прекаріату вже усвідомлюється як загальносвітова. Хоча у дискурсі щодо прекаріату лунають голоси, які заперечують можливість розгляду прекаріату як нового класу. Так, марксистський публіцист Річард Сеймур (2012) вважає концепцію Стендінга теоретично недорозвиненою, хоча й визнає, що певні важливі процеси відбуваються, в основі яких є реальний антагонізм, але вони спостерігаються вже з ранньої індустріальної ери, і зміни у трудових відносинах не є такими вже епохальними. «Ситуацію прекарності, що природно супроводжує фінансове накопичення, завжди прагнули обмежити лише найнижчими класами, наскільки це можливо. Проте зараз вона охоплює все ширші прошарки суспільства, тому тільки капіталістичний клас та кілька секцій середнього класу видаються захищеними від неї. Їхня безпека оплачена нашою вразливістю» [5]. Далі Р. Сеймур відзначає, що формується «дуже індивідуалістичний клас з низьким рівнем корпоративної лояльності й ледь помітною колективною солідарністю з такими, як вони самі... Саме ці люди стали основою антикапіталістичних протестів, студентських виступів та руху *Осциру*. Ласкаво просимо до «прекаріату» [5].

Що стосується України, то сьогодні ми вже починаємо забувати, що є стабільні суспільні класи – пролетаріат, селянство, середній клас та інші. Усі вони нині потерпають від наслідків кримінальної приватизації, недостатньої правової захищеності. І навіть статки можновладців

захищені не законом, а переважно місцем цих власників у владній ієрархії державних структур. Про права трудящих вже не йдеться. Навіть кваліфіковані робітники не застраховані від загрози залишитися без роботи через завищені вимоги з боку роботодавця або проблеми конкретного підприємства чи всієї галузі. Все ж, чи не найбільшим ресурсом прекарізації в Україні сьогодні є нелегальні трудові мігранти, жінки середнього віку, люди передпенсійного й пенсійного віку, молодь. Гай Стендінг попереджає, що, коли прекаріат консолідується, то представлятиме «новий небезпечний клас», «монстра», якого можуть завести в оману країні праві.

«Невже чекатимемо того моменту, – питають В. Кремінь і В. Ткаченко, – коли настане «абсолютне зубожіння пролетаріату», про яке писав Карл Маркс, і країна полетить шкереберть?» [6]. Тим часом український прекаріат «не є поза політикою – він поза діючою політикою» – зазначає український історик Я. Грицак. І це несе в собі важкопрогнозовані ризики, оскільки росте безробіття серед молоді [6], яка найлегше піддається радикалізації.

На думку українських дослідників О. Гришнєвої та О. Бринцевої, подальшу прекарізацію в Україні прискорюють такі фактори, як невиконання положень чинного трудового законодавства на підприємствах; значна «тінізація» ринку праці; економічна, політична, правова нестабільність; перманентні кризові явища в економіці в цілому та соціально-трудої сфері, виникнення нових проблем у сфері праці під впливом глобалізації [7]. Втім, статистичні дані, які використовувалися авторами статті, обмежені рамками 2004–2011 років, а після того, як відомо, відбулося багато яких подій.

Український учений І. Ю. Суровцева зазначила, що непередбачуваність умов праці і відносин між керівництвом та робітниками (або службовцями) роблять сучасні українські організації місцями розквіту прекарізації [8, с.235], узагальненою рисою якої в світі є наближення до епохи «соціального апартеїду», в якому доступне житло, значима освіта, доступ до політики, соціальна мобільність, стануть обмеженими правами через ускладнення трудових відносин [8, с.240].

У статті члена-кореспондента НАН України А.А. Гриценка «Економіка України на шляху до інклюзивного розвитку» розкрито особливості пройденого економікою України шляху за часів незалежності та обґрунтовується необхідність переходу до інклюзив-

ного розвитку. Він наголошує, що у трикутнику «суспільство – держава – економіка» основою є саме економіка. Впродовж усього ХХ ст. велася боротьба двох світових систем у різних формах, кожна з яких відчувала на собі вплив протилежної: капітал дедалі більше включав у себе соціалізацію, а соціалізм дедалі більше допускав розвиток товарно-грошових відносин, які вели до капіталу. Із розпадом СРСР і соціалістичної системи суперечність між капіталізацією і соціалізацією стала внутрішньою проблемою глобальної системи, а провідна роль дістається суперечності між глобалізацією, яка реалізується насамперед через інформаційно-технологічні та фінансово-економічні механізми, і локалізацією, яка реалізується через просторово-територіальні форми. Інституційною формою укорінення глобалізації є зростання ролі транснаціональних корпорацій, а інституційною формою укорінення локалізації є посилення значення організаційно-економічних структур, які базуються на певній території, і послаблення ролі територіально-державних утворень. У цій загальній логіці світового розвитку Україна мала свою історичну траєкторію [9, с.11].

Україна від самого початку здобуття незалежності потрапила в складну ситуацію. Із крахом СРСР кожна з колишніх республік стала будувати свої народногосподарські комплекси, і цей процес відбувався одночасно з переводом економік на ринкові засади, підкріплені ідеологією лібералізму. На думку А. Гриценка, з якою важко не погодитися, негативну роль зіграла та обставина, що Україна здійснювала ринкову трансформацію не класичного, а інверсійного типу, коли все відбувалося у зворотному порядку: «від панування державної власності до приватної і різноманіття форм власності, від директивного планування до розвитку конкуренції, від державного планування цін до вільного ціноутворення» [9, с.15]. Звичайно, рекомендації класичного типу іноземних фахівців не давали очікуваного результату. Як наслідок: країна на основі ринкових законів пристосовується до різних фрагментів світової економіки як сировинний придаток промислово-аграрного типу [9, с.15].

Для України характерна фрагментарна включеність української економіки у світогосподарські зв'язки, іншим боком якої є «виключеність певних суб'єктів із загальних суспільних зв'язків» [9, с.19]. Процесом, який заперечує інклюзивність і веде до

соціальної виключності, є «прекарізація» – трудові відносини, які можуть бути розірвані роботодавцем у будь-який час, дерегуляція трудових відносин і неповноцінна правова і соціальна гарантія зайнятості. Цей процес втрати соціальності охоплює все більшу частину найманих працівників. «В найближче десятиліття Україна постійно перебуватиме на межі соціального конфлікту» [9, с.21].

Протестний рух, де головною рушійною силою стає прекаріат, може оформитися у різні організовані і стихійні форми, де прекарії можуть віднайти втрачену соціальну солідарність. На думку Я. Грицака, Майдан 2014 р. – це була революція прекаріату. І він в Україні існує в усіх великих містах, і, що важливо, – не має великих регіональних відмінностей [10]. Та якщо Я. Грицак, упевнившись у 2015 р. у тому, що сподівання на швидку реформацію суспільства не виповнилися, доходить висновку про необхідність формувати нові політичні рухи з майданної молоді, з ідеологією, яка відображає їхні інтереси [11], то В. Кремень сподівається на відомий український парадокс: протестні настрої не завжди ведуть до реальних протестних акцій [6]. До речі, Г. Стендінг зауважував, що молодь як ядро прекаріату «поведе його на боротьбу за достойне майбутнє» [2, с.121].

Тих, хто ще поза прекаріату, вже може непокоїти самий факт неконтрольованого збільшення прекаріату щонайменше тому, що у цю групу (з якої вибратися у середній чи вищій соціальній сфері неможливо) можуть потрапити і вони самі, або їхні рідні чи друзі [2, с.50].

Прогнозоване майбутнє для прекаріїв, мабуть, ще гірше за сьогоднішнє, оскільки проголошена у Давосі на всесвітньому економічному форумі (2016 р.) «Четверта промислова революція» (Індустрія 4.0), визначальною рисою якої стане нарощування інтелектуального рівня промислових підприємств, значно збільшить кількість «зайвих людей». Як сказав у Давосі генеральний секретар Міжнародної федерації профспілок Філіпп Дженнінгс: «У нас уже є 200 млн. людей безробітних, половина робочої сили у світі живе лише на кілька доларів у день і працює в неофіційному секторі. Якщо до цього додати цифрову революцію, з її впливом на робочі місця, і всі наявні статистичні дані, то охоплює паніка» [6]. Крім того, поява «розумних» виробництв скоротить доходи від праці. Зрозуміло, що соціально-політичний ефект

від такого економічного прогресу загрожує посиленням процесу прекарізації як у постіндустріальних країнах, так і тих, хто лише прямує до такої стадії. І це безпосередньо стосується України.

Прекарність сама по собі не може бути основою політичної стратегії, проте вона може бути частиною системи артикуляцій, що об'єднують на боротьбу проти владного блоку, а взяти на себе провідну роль може, на думку Р. Сеймура, робітничий клас, який теж страждає від прекарності, але «найбільш наділений стратегічною підривною здатністю» [5]. Долучитися до боротьби можуть і інші соціальні шари та прошарки. І у цьому сенсі всі, хто не є представниками фінансового або промислового капіталу, можуть бути потенційно небезпечними [5]. Отже, прекаріат стає провідним соціальним шаром, процес перетворення його на повноцінний клас з усіма відповідними наслідками триває; він є продуктом глобалізації, соціально-економічної нестабільності та водночас потенційною загрозою політичній стабільності у будь-якій державі. Досліджувати цей феномен слід у різних аспектах, оскільки це надто широка проблематика, яка становить інтерес для економістів, соціологів, політологів, психологів, правознавців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Тощенко Ж. Прекаріат – новый социальный класс [Електронний ресурс] / Ж.Т. Тощенко // Социологические исследования. – М., 2015. – №6. – Режим доступу: <http://toschenko.ru/publication/26/>
2. Стэндинг Г. Прекаріат: новый опасный класс / Гай Стэндинг – М.: Ад Маргинем, 2014. – 328 с.
3. Суrowцева И.Ю. Стратегии прекарізации: оценка отечественных практик / И.Ю. Суrowцева // Сучасні глобальні проблеми у вимірі соціології управління: збірник наукових праць ДонГУУ. – 2014. – Т.ХV. – Вип. 281. – С.235-240.
4. Колот А.М. Трансформация института занятости как составляющая глобальных изменений в социально-трудовой сфере: феномен прекарізации / А.М. Колот // Ринок праці та зайнятість населення. – 2014. – № 2. – С.3-6.
5. Сеймур Р. Ми всі вразливі: про концепцію «прекаріату» та її хибні використання [Електронний ресурс] / Річард Сеймур. – Режим доступу: <http://commons.com.ua/ru/mi-vsi-vrazlivi-pro-kontseptsiyu-prekar/>
6. Кремень В. Крик «червоного півня» [Електронний ресурс] / В. Кремень, В. Ткаченко // Дзеркало тижня. – 2017. – 8 квітня. – Режим доступу: <http://gazeta.dt.ua/SCIENCE/prekariat-krik-chervonogopivnya.html>
7. Гришнова Е.Г. Прекарізация как проявление кризисных явлений в социально-трудовой сфере Украины [Електронний ресурс] / Е.Г. Гришнова Е.Г. Бринцева. – Режим доступу: 3150f02491140f354fd655425a568c276e198f19

8. Суровцева И.Ю. Стратегии прекаризации: оценка отечественных практик / И.Ю. Суровцева // Сучасні глобальні проблеми у вимірі соціології управління: збірник наукових праць ДонГУУ. – 2014. – Т. XV. – Вип. 281. – С. 235-240.

9. Гриценко А.А. Економіка України на шляху до інклюзивного розвитку [Електронний ресурс] / А.А. Гриценко // Економіка і прогнозування. – 2016. – № 2. – С. 9-23.

10. Грицак Я. Маємо з ідентичностей перейти на мову цінностей [Електронний ресурс] / Ярослав Грицак // NovostiUA.org. – 2015. – 28 мая: Режим доступу – <http://novostiua.org/news/106785-gritsak> majemo z identichnostej perejti na movu tsinnostej

11. Грицак Я. На що здатен прекаріат? [Електронний ресурс] / Ярослав Грицак // gazeta.ua. – 29 травня 2015 – Режим доступу: https://gazeta.ua/articles/grycak-jaroslav/_na-scho-zdaten-prekariat/628630

УДК.: 323.212:323.39

Хорішко Л.С.

Запорізький національний університет

ЗАГАЛЬНІ АСПЕКТИ СТРУКТУРНОГО ПІДХОДУ В ДОСЛІДЖЕННІ РОЛІ ЕЛІТ У ПРОЦЕСАХ МОДЕРНІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ

В умовах глобального розвитку процеси модернізації політичних систем набувають все більшого значення, оскільки сприяють здійсненню необхідних перетворень для адаптації до викликів навколишнього середовища через здійснення структурно-змістовних внутрішніх перетворень. У цьому контексті актуалізується потреба дослідження суб'єкта здійснення модернізаційної діяльності, а також врахування особливостей політичної ситуації, в межах якої будуть здійснюватися конкретні реформи.. Визначено особливості структурного підходу в дослідженні ролі еліт у процесах модернізації політичної системи. Він орієнтований на дослідження соціально-економічних, політико-культурних передумов, що сприяють становленню в конкретній політичній системі демократичних інститутів, правил взаємодії між суб'єктами.

Ключові слова: політична еліта, політична система, політична модернізація.

Хоришко Л.С.

ОБЩИЕ АСПЕКТЫ СТРУКТУРНОГО ПОДХОДА В ИССЛЕДОВАНИИ РОЛИ ЭЛИТ В ПРОЦЕССАХ МОДЕРНИЗАЦИИ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ

В условиях глобального развития процессы модернизации политических систем приобретают все большее значение, поскольку способствуют осуществлению необходимых преобразований с целью адаптации к вызовам окружающей среды вследствие осуществления структурно-содержательных внутренних преобразований. В этом контексте актуализируется потребность исследования субъекта осуществления модернизационной деятельности, а также учета особенностей политической ситуации, в рамках которой будут осуществляться конкретные реформы. Определены особенности структурного подхода в исследовании роли элит в процессах модернизации политической системы. Он ориентирован на исследование социально-экономических, политико-культурных предпосылок, способствующих становлению в конкретной политической системе демократических институтов, правил взаимодействия между субъектами.

Ключевые слова: политическая элита, политическая система, политическая модернизация.